

KS. RYSZARD F. SADOWSKI SDB
UKSW, Warszawa

RELIGIJNO-ETYCZNE UJĘCIE ZMIAN KLIMATYCZNYCH

Dyskusja na temat zmian klimatycznych od dawna nie jest już domeną samych tylko naukowców i polityków. Ważną rolę mają w niej do odegrania także prywatne fundacje, organizacje pozarządowe, ludzie biznesu, instytuty badawcze oraz ... organizacje religijne¹. Od pewnego czasu zauważa się wzrost aktywności religii w kwestii klimatycznej. Powszechnie mówi się o konieczności większego zaangażowania się religii na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym. *Report o stanie świata 2003* stwierdza wręcz, że włączenie się religii w działalność ekologiczną może „wielce wzmocnić” wysiłki w budowaniu zrównoważonego świata². Tendencję promującą włączanie religii w sprawy środowiskowe potwierdza niedawna wypowiedź urzędniczki wysokiego szczebla ONZ, która stwierdziła, że ze względu na to, iż zmiany klimatyczne są zagadnieniem moralnym dotyczącym ochrony naszej planety dla przyszłych pokoleń, wartości religijne mogą wiele wnieść do debaty klimatycznej³.

Coraz lepiej zdajemy sobie też sprawę, że sukces inicjatyw ekologicznych zależy nie tylko od osiągnięć nauki i wynalazków technicznych, ale także od stanu ludzkich umysłów, które są pod silnym wpływem bardzo różnych czynników: obrazów, relacji, metafor, uczuć, informacji, danych statystycznych, osobistych

---

¹ Por. M. B. McElroy, *Perspectives on Environmental Change: A Basis for Action*, Daedalus 130(2001)4, s. 55; por. także H. Rolston III, *Caring for Nature: What Science and Economics Can't Teach Us but Religion Can*, Environmental Values 15(2006)3, s. 307-313; K. A. Annan, *As Climate Changes, Can We?*, Washington Post z 8.11.2006.

² Por. G. Gardner, *Engaging Religion in the Quest for a Sustainable World*, w: Worldwatch Institute, *State of the World 2003. A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society*, WW Norton & Company 2003, s. 152.

³ Por. *General Assembly President stresses value of interfaith dialogue in securing peace*, UN News Center z 13.06.2007, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=22891&Cr=general&>>, (data dostępu: 25.08.2009).

doświadczeń itp.⁴. Religie wywierają istotny i bezpośredni wpływ na wiele spośród tych czynników⁵. Stąd obecność religii w debacie klimatycznej wydaje się ważna, a nawet konieczna⁶. Ujęcie kwestii klimatycznej w perspektywie religijnej i etycznej może znacząco poszerzyć debatę nad tym zagadnieniem i przyczynić się do większej troski o środowisko ze strony zwykłych obywateli. Moralny autorytet religii oraz ich obecność w życiu społecznym stanowi także ważny element nacisku na polityków podczas negocjowania kolejnych międzynarodowych porozumień klimatycznych.

RELIGIJNE UJĘCIE ZMIAN KLIMATYCZNYCH

Interesującym przykładem uczonego, który dostrzegł wagę religii w przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym, jest sławny klimatolog – Sir John Theodore Houghton⁷. W przedmowie do książki pt. *Global Warming: The Complete Briefing* Houghton tłumaczy, dlaczego w ściśle naukowej monografii umieścił cały rozdział poświęcony kwestiom etycznym i religijnym. Jego celem było wskazanie, że działania zmierzające do zaradzenia problemom środowiskowym zależą zarówno od wiedzy, jak i od wartości, które przypisujemy środowisku przyrodniczemu oraz naszemu stosunkowi do środowiska. Houghton uważa, że religia może dostarczyć silnych motywacji do działań pro-środowiskowych⁸. Przywołując bardzo różne tradycje religijne (religie północnoamerykańskich Indian, hinduizm, islam oraz judaizm i chrześcijaństwo), Autor wskazuje na obowiązek troski

---

⁴ Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, *Ethics in Science and Environmental Politics* 7(2007), s. 40; por. także A. Leiserowitz, *Climate Change Risk Perception and Policy Preferences: The Role of Affect, Imagery, and Values*, *Climatic Change* 77(2006) 1-2, s. 45-72.

⁵ O skuteczności religii w tym względzie niech świadczy fakt, że jedno z najczęściej używanych pojęć ekologicznych – rozwój zrównoważony (*sustainable development*), którego pojawienie się łączono ze sławnym Raportem Brundtlanda z 1987 r., już w roku 1976 zostało użyte w kontekście ekologicznym w raporcie Światowej Rady Kościołów. Por. O. Langhelle et al., *Framing oil and gas in the Arctic from a sustainable development perspective*, w: *Arctic Oil and Gas: Sustainability at Risk?*, red. A. Mikkelsen, O. Langhelle, Routledge 2008, s. 18.

⁶ Por. S. A. Kolmes, R. A. Butkus, *Science, Religion, and Climate Change*, *Science* 316(2007), s. 540; por. także M. Stults, *Religious Groups Becoming a Factor in Climate Policy Debate*, Washington: Climate Institute 2006, <<http://web.archive.org/web/20070407060340/http://www.climate.org/topics/localaction/religion-climate-change.shtml>>, (data dostępu: 30.08.2009).

⁷ John Theodore Houghton to autor licznych publikacji, redaktor raportów klimatycznych przygotowanych w ramach oenztetowskiego Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC). Uznany uczony nagrodzony m.in. *Symons Memorial Medal* przez Królewskie Towarzystwo Meteorologiczne (1991); *International Meteorological Organization Prize* (1999); *Japan Prize* (2006) oraz *Pokojową Nagrodą Nobla* przyznaną w roku 2007 Ałowi Gorowi oraz IPCC, w którego pracach John Houghton odegrał ważną rolę.

⁸ Por. J. Houghton, *Global Warming: The Complete Briefing*, Cambridge University Press 2004, s. 210.

o przyrodę obecny we wszystkich tych religiach. Szczególnie podkreśla jednak judeochrześcijańską koncepcję stworzenia oraz chrześcijańską naukę o wcieleniu, z których wynika zarówno konieczność troski o stworzenie, jak i demonstruje się Boska troska o Ziemię i obecne na niej życie⁹.

Dostrzeżenie przez Houghtona religijnej perspektywy zmian klimatycznych i włączenie go do ściśle naukowej publikacji spotkało się z pozytywnym przyjęciem w środowisku naukowym. John S. Perry¹⁰, recenzując książkę *Global Warming: The Complete Briefing* napisał: „Wielu uczonych, włączając w to zadeklarowanych agnostyków takich, jak np. ja, jest nieco zdziwionych tą otwartą deklaracją przekonań religijnych i boskiego celu w ściśle naukowej publikacji. Nie mam nic przeciwko temu, że (...) Houghton dowodzi, iż dziedziny nauki i religii są komplementarnymi sposobami patrzenia na prawdę. Nauka opisuje sposób w jaki świat funkcjonuje, religia odpowiada – dlaczego. (...) Jego przejrzyste streszczenie złożonej kwestii globalnego ocieplenia jest kompetentnym przewodnikiem poprzez naukowe wymiary tego zagadnienia; jego inspirująca synteza nauki, wiary i włodarzowania (*stewardship*), dzięki uwzględnieniu moralnego i etycznego wymiaru, dodaje temu podręcznikowi dodatkowych walorów”¹¹. Podobne opinie na temat komplementarności nauki i wiary w kontekście ekologicznym są coraz powszechniejsze¹². Wydaje się jednak, że religie mogą wnieść w debatę klimatyczną dużo więcej niż wskazuje to John Houghton, a zagadnienie to domaga się poważnej refleksji.

Harold Coward już w roku 1993 w książce pt. *Ethics & Climate Change: The Greenhouse Effect* podał trzy zasadnicze argumenty na rzecz włączenia religii w debatę klimatyczną:

- „Podobnie jak filozofia, prawo i ekonomia dają nam podstawy do oceny długiej historii myśli ludzkiej, tak i religia towarzyszy ludzkiej cywiliza-

---

⁹ Por. tamże, s. 204-205; por. także R. White, *A burning issue: Christian care for the environment*, Cambridge Papers toward a Biblical Mind 15(2006)4, s. 2.

¹⁰ John S. Perry jest doradcą amerykańskiej Board on Sustainable Development of the National Research Council.

¹¹ Cyt. za J. Houghton, *Global Warming: The Complete Briefing*, s. xxvii-xxviii.

¹² POR. A. Gore, *Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit*, Rodale Books 2006, s. 252-254; M. E. Tucker, *Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase*, Religion East & West (2002)2, s. 4; M. E. Tucker, J. Grim, *The Nature of the Environmental Crisis*, w: *Buddhism and Ecology. The Interconnection of Dharma and Deeds*, red. M. E. Tucker, D. R. Williams, Harvard University Press 1997, s. xx; C. Sagan, *Guest Comment: Preserving and cherishing the Earth – an appeal for joint commitment in science and religion*, American Journal of Physics 58(1990)7, s. 615; Joint Appeal by Religion and Science for the Environment, *Declaration of The 'Mission to Washington'*, w: *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*, red. R. S. Gottlieb, Routledge 1996, s. 640-642; J. Randers, *Ethical Limitations and Human Responsibility*, w: *To Create a Different Future: Religious Hope and Technological Planning*, red. K. L. Vaux, Friendship Press 1972, s. 32.

cji niemal przez całą jej historię. Z tego względu należy uwzględnić mądrość, jakiej dostarcza religia.

- Ponieważ wielu spośród współczesnych mieszkańców Ziemi to ludzie identyfikujący się z jakąś religią, apel o podjęcie osobistej odpowiedzialności za środowisko może być wzbogacony o motywacje religijne.
- Niektóre państwa mają bardziej charakter religijny niż laicki (szczególnie kraje muzułmańskie); w przypadku takich krajów wiedza na temat ich odpowiedzialności religijnej może pomóc w przekonaniu rządów tych państw do włączenia się w międzynarodową współpracę na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym¹³.

Wielu współczesnych naukowców dostrzega rolę, jaką religie mogą odegrać w kwestii klimatycznej. Jedni wiążą tę rolę z autorytetem moralnym religii oraz ich możliwościami instytucjonalnymi, dzięki którym religie wywierają wpływ na postawy jednostek, kształtują zwyczaje społeczeństw oraz politykę rządów¹⁴. Inni uważają, że religie mogą poszerzyć perspektywę dialogu ekologicznego dzięki włączeniu do debaty języka wiary i wartości moralnych¹⁵. Jeszcze inni twierdzą, że zaangażowanie religii w debatę klimatyczną podkreśla ważność zagadnienia i powagę zagrożeń¹⁶. Powszechnie dostrzega się wiele płaszczyzn, na których religie mogą współdziałać na rzecz zapobiegania zmianom klimatycznym. Do najczęściej wymienianych należą: płaszczyzna edukacyjna, kulturowa i komunikacji społecznej. Wskazuje się także na niezastąpioną rolę religii w kształtowaniu stylu życia oraz wyznaczaniu modelu przywództwa¹⁷.

Opublikowany przez Worldwatch Instytut *Raport o stanie świata 2003* podaje pięć atutów religii, ze względu na które, „należy zachęcać” religie do zaangażowania się w kwestie ekologiczne¹⁸:

- zdolność kształtowania kosmologicznych obrazów świata,
- autorytet moralny,
- wielka liczba wyznawców,
- znaczące środki ekonomiczne,
- zdolność tworzenia wspólnoty.

¹³ H. Coward, *Religious responsibility*, w: *Ethics & Climate Change: The Greenhouse Effect*, red. H. Coward, T. Hurka, Humanities Press International 1993, s. 39.

¹⁴ Por. M. E. Tucker, J. Grim, *Introduction: The Emerging Alliance of World Religions and Ecology*, *Daedalus* 130(2001)4, s. 3-4.

¹⁵ Por. C. Millais, *The Faith Dimension*, w: *Common Belief. Australia's Faith Communities on Climate Change*, red. C. Millais, The Climate Institute (Australia) 2006, s. 5, <http://media.globalpublicmedia.com/PDF/041206_common_belief.pdf>, (data dostępu: 25.08. 2009).

¹⁶ Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, s. 38.

¹⁷ Por. C. Sagan, *Guest Comment: Preserving and cherishing the Earth – an appeal for joint commitment in science and religion*, s. 615.

¹⁸ Por. G. Gardner, *Engaging Religion in the Quest for a Sustainable World*, s. 154.

Ponadto, jak podaje *Raport*, religie mają wielkie doświadczenie w informowaniu wiernych na tematy o znaczeniu ostatecznym i potrafią inspirować swych wyznawców do podjęcia konkretnych działań. Wiele religii posiada znaczne wpływy polityczne wynikające z autorytetu liderów i liczebności wyznawców. Niektóre religie dysponują dużymi zasobami finansowymi i znacznymi nieruchomościami. Niezmiernie ważną cechą religii jest także umiejętność tworzenia silnych więzi społecznych, które owocują w postaci zaufania i współpracy, będących ważnym wsparciem w rozwoju społeczeństwa¹⁹.

Paula J. Posas, analizując rolę religii wobec zmian klimatycznych, wskazuje, że doniosłość zaangażowania religii w tej kwestii wynika z²⁰:

- tradycyjnych i unikalnych funkcji religii w społeczeństwie,
- nauczania etycznego,
- zasięgu i wpływów,
- zdolności inspirowania swoich wyznawców do podjęcia działań.

Posas, nawiązując do roli religii w ujęciu Durkheima²¹, próbuje usystematyzować przestrzenie, w jakich religie mogą współpracować na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Autorka porządkuje te przestrzenie wg możliwości wynikających ze społecznego wymiaru religii oraz funkcji religii. W ujęciu tym religie wspierają działalność proekologiczną w ramach²²:

1. Tradycyjnych funkcji religii:
  - a. Dostarczanie podstaw dla solidarności społecznej,
  - b. Wprowadzanie norm społecznych,
  - c. Wartościowanie postaw.
2. Motywacyjnej funkcji religii:
  - a. Wprowadzanie dalekosiężnej perspektywy,
  - b. Integrowanie wszystkich klas społecznych,
  - c. Odwoływanie się do emocji i wartości wyższych.
3. Wyznaczania postaw etycznych człowieka względem:
  - a. Absolutu,
  - b. Innych ludzi,
  - c. Istot żywych,
  - d. Ziemi.
4. Wyznaczania etycznego stylu życia:
  - a. Wskazywanie, czym jest niezdrowy styl życia oraz jego odradzenie,
  - b. Wskazywanie, czym jest zdrowy styl życia oraz jego promocja.

---

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, s. 38.

²¹ Por. E. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, tłum. z franc. A. Zadrożyńska, PWN 1990, s. XXXI.

²² Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, s. 39.

5. Możliwości wynikających z liczby wiernych i zasięgu oddziaływania:
  - a. Liczba wyznawców i wszechstronna reprezentacja,
  - b. Wpływ na politykę narodową,
  - c. Wpływ na politykę międzynarodową.
6. Możliwości inspirowania wiernych do podjęcia działań:
  - a. Edukacja,
  - b. Dostarczanie duchowego usprawiedliwienia dla podejmowanych działań,
  - c. Wydawanie oświadczeń,
  - d. Sponsorowanie wydarzeń i projektów ekologicznych.

Powyższy schemat wydaje się przejrzysty, brak w nim jednak miejsca dla ważnych sposobów angażowania się religii w kwestie środowiskowe. Wydaje się, że istotnym, aczkolwiek pominiętym elementem jest medytacja oraz modlitwa w intencji niszczonej przyrody. Pomijając płaszczyznę wiary, należy stwierdzić, że praktyki religijne znacząco wpływają na mentalność wiernych i wzmacniają motywacje do podejmowania działań. Zaproponowany schemat pomija także wagę badań naukowych, dzięki którym teolodzy i filozofowie, na bazie tradycji poszczególnych religii, szukają odpowiedzi na pytanie o najgłębsze przyczyny zaistniałego kryzysu oraz sposoby jego przezwyciężenia²³. Coraz częściej słyszy się w debacie ekologicznej głosu, że nie uda się przezwyciężyć kryzysu ekologicznego bez dostrzeżenia jego duchowego wymiaru²⁴. Na szczególną uwagę zasługują proponowane przez religie kosmologiczne obrazy świata, które sytuują człowieka we wszechświecie i wpływają na kształt wszystkich jego relacji²⁵.

Wydaje się, że modlitwę i medytację można by umiejscowić w kategorii „Możliwości inspirowania wiernych do podejmowania działań” (punkt 6) lub „Motywacyjna funkcja religii” (punkt 2). Pozostałe elementy domagają się jednak osobnej kategorii, np. „Możliwości wynikające z potencjału intelektualnego religii”, w którym znalazłyby miejsce zarówno refleksja nad religijnymi obrazami świata, jak i analiza przyczyn kryzysu ekologicznego oraz poszukiwanie sposobów na jego przezwyciężenie.

---

²³ Por. S. H. Nasr, *Religion and the Order of Nature*, Oxford University Press 1996, s. 193; por. także S. H. Nasr, *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*, Kazi Publications 2007; Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus Annus”* (1 maja 1991), nr 37; Benedykt XVI, *Oredzie Ojca Świętego Benedykta XVI na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2007 roku*, nr 8-11; J. Ratzinger, *Il sale della terra. Cristianesimo e Chiesa cattolica nella svolta del millennio. Un colloquio con Peter Seewald*, San Paolo 1997, s. 260; Dalai Lama, *Ecology and the Human Heart*, <www.tibet.com/Eco/dleco3.html>, (data dostępu: 27.08.2009).

²⁴ Por. *Worldviews, Religion, and the Environment. A Global Anthology*, red. R. C. Foltz, Thomson Wadsworth 2003, s. 9.

²⁵ Por. J. Grim, *The roles of religion in environmental crisis*, referat wygłoszony 28.06.2006 na Yale University, <<http://research.yale.edu/environment/climate/2006/06/28/the-roles-of-religion-in-the-environmental-crises/>>, (data dostępu: 27.08.2009).

Na rolę religii w sprawie kryzysu klimatycznego wskazują także teolodzy, którzy coraz częściej poruszają zagadnienie klimatu. Na uwagę zasługuje kanadyjska teolog Sally McFague, która uzasadnia zaangażowanie chrześcijan w przeciwdziałanie zmianom klimatycznym tym, że chrześcijaństwo dąży do sprawiedliwego i zrównoważonego życia całego stworzenia. McFague rozwija myśl Teilharda de Chardin na temat pojęcia powszechności Kościoła – jest zdania, że wśród takich określeń Kościoła, jak jeden, święty i powszechny, powinno znaleźć się określenie „ekologiczny”. W jej opinii wynika to z pojęcia powszechności, której nie można ograniczać do ludzi, ale należy ją poszerzyć o całe stworzenie. McFague wskazuje na wspólny źródłosłów takich terminów, jak „ekonomia”, „ekumenia” i „ekologia”, które wyrastają z greckiego *oikos* (dom). Zbawienie dotyczy całego „Boskiego domostwa”, należy więc wszystkie te terminy traktować łącznie i podkreślać ich wewnętrzną spójność. Z jednej strony, musimy dostrzegać religijną płaszczyznę kwestii klimatycznej, z drugiej zaś, należy zauważać ekologiczny wymiar chrześcijaństwa²⁶.

ETYCZNE UJĘCIE ZMIAN KLIMATYCZNYCH

Do niedawna etyczna perspektywa zmian klimatycznych była niemal zupełnie pomijana. Przypisywanie wartości działaniom człowieka w kontekście klimatycznym staje się jednak zagadnieniem coraz powszechniejszym i uważnie analizowanym²⁷. Jeżeli nasze działania mają przynieść sukces, to niezbędna jest wielka zmiana w świadomości ludzi odpowiedzialnych za decyzje w sprawach klimatycznych. Michael McElroy stwierdził nawet, że zaradzenie zmianom w środowisku naturalnym wymaga ewolucji w organizacjach społecznych porównywalnej do ewolucji fizycznej, jaka dokonała się na Ziemi oraz ewolucji życia jako takiego. Musimy uświadomić sobie, że naszymi działaniami nie może kierować jedynie nauka i ekonomia. Niezbędnym elementem, wymagającym uwzględnienia, jest etyka odpowiedzialności za środowisko²⁸.

Dużą zasługę mają w tym względzie religie, które w swoich systemach etycznych przypisują przyrodzie wartość i formułują poglądy na temat miejsca, jakie zajmuje w niej człowiek²⁹. Mary Tucker i John Grim stwierdzili nawet, że większość światowych religii kieruje się w stosunku do środowiska przyrodniczego tzw. „Zasadą 5R”: *Reverence* (cześć); *Respect* (szacunek); *Restraint* (po-

---

²⁶ Por. S. McFague, *A New Climate for Theology. God, the World, and Global Warming*, Fortress Press 2008, s. 32-33.

²⁷ Por. D. A. Brown, *The Ethical Dimensions of Global Environmental Issues*, Daedalus 130(2001)4, s. 60; por. także D. Brown, J. Lemons, N. Tuana, *The importance of expressly integrating ethical analyses into climate change policy formation*, Climate Policy 5(2006), s. 549-552.

²⁸ Por. M. B. McElroy, *Perspectives on Environmental Change: A Basis for Action*, s. 34.

²⁹ Por. tamże, s. 56.

wściagliwość); *Redistribution* (redystrybucja) i *Responsibility* (odpowiedzialność)³⁰. Zauważa się także tendencję do fundowania etyki środowiskowej, zarówno antropocentrycznej, jak i nieantropocentrycznej, na bazie religii, co zwykle się określać „ekologizowaniem religii” (*greening of religion*)³¹.

Współcześnie coraz częściej mówi się o powstaniu nowej gałęzi etyki – etyki zmian klimatycznych (*climate change ethics*) lub etyce klimatycznej (*climate ethics*). Pod tym pojęciem rozumie się zwykle nową i rozwijającą się przestrzeń badawczą, która skupia się na etycznych wymiarach zmian klimatycznych. Początki tej nowej gałęzi etyki sięgają dyskusji wywołanej publikacją *Protokołu z Kioto* (1997), który porusza wiele kwestii etycznych związanych ze zmianami klimatycznymi. Począwszy od roku 1999 liczba publikacji na ten temat stale rośnie, a dyscyplina, choć ciągle młoda, gwałtownie się rozwija³². Szerszą perspektywę powstania etyki klimatycznej oraz przełomowe publikacje z tego zakresu podaje P. J. Posas³³.

O tym, że wymiar etyczny w debacie klimatycznej znalazł swoje poczesne miejsce i na stałe poszerzył jej perspektywy świadczy ogłoszenie w roku 2006 tzw. *Białej księgi na temat etycznych wymiarów zmian klimatycznych* opracowanej pod auspicjami ONZ. Wymienia się tam 9 zasadniczych zagadnień etycznych wprost związanych ze zmianami klimatycznymi³⁴:

- Odpowiedzialność za zagrożenie,
- Cele w kwestii atmosfery,
- Podział wielkości emisji pomiędzy poszczególne państwa,
- Użycie niepewności naukowej w prowadzeniu polityki na temat zmian klimatycznych,
- Koszta ekonomiczne ponoszone przez państwa,
- Niezależna odpowiedzialność za działanie,
- Możliwe nowe technologie,
- Proceduralna uczciwość.

Konieczności spojrzenia na niepokojące zjawiska klimatyczne przez pryzmat wartości staje się coraz bardziej oczywista. Dotyczy to zarówno zwykłych obywateli, jak i mężów stanu. Świadomość ta doczekała się wyjątkowego wyrazu

³⁰ Por. M. E. Tucker, J. Grim, *Introduction: The Emerging Alliance of World Religions and Ecology*, s. 19.

³¹ Por. J. B. Callicott, *Multicultural Environmental Ethics*, *Daedalus* 140(2001)4, s. 77-78.

³² Bogata literatura z zakresu etyki klimatycznej znajduje się w: S. M. Gardiner, *Ethics and Global Climate Change*, *Ethics* 114(2004)3, s. 596-600.

³³ Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, s. 3-8.

³⁴ Por. Collaborative Program on the Ethical Dimensions of Climate Change, *White Paper on the Ethical Dimensions of Climate Change*, s. 10-40, <<http://www.webethics.net/padova2008/doc/pdf/edcc-whitepaper.pdf>>, (data dostępu: 27.08.2009). Omówienie najważniejszych zagadnień etycznych związanych ze zmianami klimatu prezentuje Donald Brown. Por. D. A. Brown, *The Ethical Dimensions of Global Environmental Issues*, s. 65-70.

w słowach byłego prezydenta Czech – Vaclava Havla: „Jestem głęboko przekonany, że jedyną opcją jest zmiana w sferze ducha, w sferze ludzkiego sumienia. Wynajdywanie nowych urządzeń, negocjowanie nowych porozumień, ustanawianie nowych instytucji okazuje się niewystarczające. Musimy rozwinąć nowe rozumienie prawdziwego celu naszego istnienia na ziemi. Tylko, dokonując tak fundamentalnej zmiany, będziemy zdolni do stworzenia nowych modeli zachowań i nowego systemu wartości dla naszej planety”³⁵.

Prezydent Czech jest przekonany, że istotą współczesnego kryzysu jest brak szacunku dla porządku moralnego, a nawet kryzys szacunku dla wszelkich autorytetów wykraczających poza płaszczyznę przyrodzoną. Konsekwencją tak rozumianego kryzysu jest nowożytna koncepcja wszechświata pozbawionego celu wykraczającego poza rzeczywistość ziemską. Wydaje się, że tylko zmiany polegające na dostrzeżeniu celu wszechświata i samego człowieka transcendującego ziemski wymiar egzystencji, są w stanie wpłynąć na zmianę ludzkich postaw. Dostrzeżenie w przyrodzie wartości i podstawowego celu polegającego na kontynuacji istnienia wszystkich bytów, a w szczególności istot żywych, jest fundamentem przezwyciężenia obecnego kryzysu ekologicznego.

O konieczności dostrzeżenia w bytach obecnych we wszechświecie czegoś więcej niż tylko przedmiotów i dostrzeżeniu przysługujących im wartości pisze Thomas Berry: „Cechy, które przypisujemy człowiekowi (...) są obecne w całym świecie. Nawet na poziomie pierwiastków zauważamy zdolność samoorganizowania się i zdolność bliskich relacji. Te wszechobecne zdolności psychiczne są tak imponujące, że musimy wziąć pod uwagę, iż formy (*mode*) świadomości są obecne w całym wszechświecie (...). Każdy byt posiada swoją własną spontaniczność wyłaniającą się z jego wnętrza i wyraża swą wewnętrzną wartość w taki sposób, że musimy stwierdzić, iż wszechświat jest wspólną podmiotów, a nie zbiorem przedmiotów”³⁶. Dzięki dostrzeżeniu wartości w całej rzeczywistości, nasze relacje w stosunku do wszystkiego, co istnieje, nabierają etycznego wymiaru i stanowią podstawę odpowiedzialności za wszystko.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

Jak zostało to przedstawione powyżej, religie dostrzegają potrzebę włączenia się w proces przeciwdziałania zmianom klimatu. Ich aktywność w tej kwestii jest powszechnie zauważana, doceniana i pożądana. Poszczególne tradycje religijne wnoszą do współczesnej debaty klimatycznej dziedzictwo swych wiekowych doświadczeń i dalekosiędnej perspektywy. Szczególnie ważna wydaje się rola religii

---

³⁵ V. Havel, *Divine Revolution, Civilization* (1998), April/May, <www.utne.com/print-article.aspx?id=742>, (data dostępu: 31.09.2009).

³⁶ T. Berry, *The Great Work: Our Way Into the Future*, Bell Tower 1999, s. 81-82.

polegająca na wskazywaniu moralnego wymiaru stosunku człowieka do Ziemi oraz moralnej odpowiedzialności za toczące się międzynarodowe negocjacje klimatyczne. Solidarny i sprawiedliwy podział obciążeń poszczególnych państw wynikających z porozumień międzynarodowych ma niewątpliwie wymiar moralno-etyczny.

Aktualny stan szerokiej debaty ekologicznej, w tym także debaty klimatycznej, akcentuje konieczność poszerzenia horyzontów toczącej się dyskusji. Tylko poprzez wskazanie na sferę wartości można wpłynąć na zmianę stylu życia zwykłych obywateli i wymusić konieczne decyzje polityków zobligowanych oczekiwaniami swoich wyborców. Kategorie zła i dobra, tak często zarezerwowane jedynie do oceny relacji międzyosobowych, coraz częściej są aplikowane do relacji człowieka względem środowiska przyrodniczego. Nowego, poszerzonego znaczenia domaga się także pojęcie odpowiedzialności – chodzi tu o poszerzenie odpowiedzialności zarówno w perspektywie czasowej (odpowiedzialność za ludzkość w perspektywie międzypokoleniowej), jak i w sprawie zakresu (odpowiedzialność za całość stworzenia, szczególnie za królestwo życia). Coraz wyraźniej zdajemy sobie sprawę, że konsekwencje dzisiejszych decyzji będą dotyczyć przyszłych pokoleń. Obecnymi wyborami przesądzamy bowiem o stanie środowiska przyrodniczego, w którym im przyjdzie żyć.

Ubogacenie debaty klimatycznej o perspektywę religijną i etyczną oraz właściwe zaangażowanie religii może pomóc lepiej zrozumieć niepokojące zjawiska zachodzące w przyrodzie oraz postawić właściwą diagnozę kryzysu ekologicznego. Wydaje się, że u podstaw tego kryzysu znajduje się kryzys człowieka, a ten może być rozpoznany i przezwyciężony tylko na sposób ludzki, tzn. na płaszczyźnie wartości oraz w odniesieniu do celu ludzkiej egzystencji. Dla znacznej większości ludzi nośnikiem wartości i celu jest wyznawana przez nich religia.

RELIGIOUS AND ETHICAL APPROACH TO CLIMATE CHANGE

Summary

The article shows the importance of religious and ethical approaches to climate change. Since the early 70s we have known that ecological crisis cannot be solved only by technical means. The current climate debate involves not only government leaders and business representatives but also scientists, philosophers, NGO representatives, writers, and... religious leaders. The consequences of the decisions made at the Copenhagen Summit in December 2009 have religious and ethical perspectives and the debate must be enriched with these dimensions. Religion and ethics bring values to the climate debate which have the necessary potential to prompt politicians to make right decisions and ordinary people to change their lifestyles.

Keywords: climate change, ethics, religion, religion and ecology

Nota o Autorze: **KS. DR RYSZARD F. SADOWSKI SDB** – adiunkt przy Katedrze Kulturowych Zachowań Przystosowawczych w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW w Warszawie. W badaniach